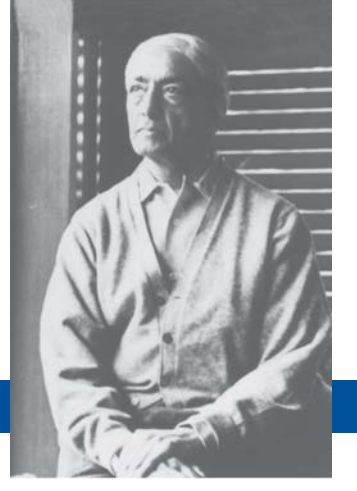

અંતરમેળ

કૃષ્ણમૂર્તિ ફાઉન્ડેશન ઈન્ડિયા, મુંબઈ

સપ્ટેમ્બર-ડિસેમ્બર ૨૦૦૯ વર્ષ ૨ અંક ૩ પૃષ્ઠ ૮ મૂલ્ય રૂ.૨/-

આપણે શા માટે આટલા બધા મહત્વકાંક્ષી છીએ ?

પ્રશ્નકર્તા : “ જો આપણે મહત્વાકાંક્ષા ના હોત તો આ જગતમાં કોઈપણ બાબત થઈ ના હોત મનુષ્યમાં મહત્વકાંક્ષા ના હોત, તો આજે પણ આપણે બળદ ગાડામાં પ્રવાસ કરતાં રહ્યા હોત મહત્વકાંક્ષા એ પ્રગતિનું બીજું નામ છે. પ્રગતિ સિવાય આપણો હાસ થયો હોત અને માનવમૃત્યુના પંથે હોત.”

કૃષ્ણમૂર્તિ : એ નિહાળો કે મનુષ્યે આ જગતની અંદર જે કંઈ કર્યું છે કે કરી રહ્યો છે, તેના કારણે જગતમાં અધિક અને અધિક દુઃખ અને યુધ્ધ વધી નથી રહ્યાં, ત્યારે માનવની આવી મહત્વાકાંક્ષા એને શું પ્રગતિ કહેવાય? અત્યારે આપણે પ્રગતિના વિચારને થોડીવાર બાજુએ રાખીએ ને ફક્ત મહત્વાકાંક્ષા વિશે વિચાર કરીએ. આપણે શા માટે મહત્વાકાંક્ષા છીએ? આપણને યશ ને સફળતા મળે કે કંઈ વિશેષ બનીએ એવી અપેક્ષા શા માટે રાખીએ છીએ? બીજાથી વધારે ચઢિયાતા થવાની ભાવના શા માટે ધરાવીએ છીએ? રાજ્યશાસન દ્વારા કે પોતાની વિચારધારા દ્વારા કે કોઈ આદર્શને આધારે આપણા સ્વયંનું મહત્વ પ્રસ્થાપિત કરવા શા માટે આપણે આટલી બધી ખટપટ કરીએ છીએ? સ્વયંનું મહત્વ પ્રસ્થાપિત કરવાની અભિલાષા એજ આપણા જીવનમાં સંઘર્ષ અને ઘર્ષણનું કારણ નથી કે? શું મહત્વાકાંક્ષા સિવાય આપણે નષ્ટ થઈ જઈશું? શું મહત્વાકાંક્ષા સિવાય આપણે શારીરિકપણે જીવી ના શકીએ?

પ્રશ્ન : “સફળતા વિનાનું સ્વયંના અસ્તિત્વ વગરનું જીવન જીવવું કોને ગમે?”

કીર્તિ અને સફળતાની અભિલાષામાં આંતરિક અને બાહ્ય સંઘર્ષ ઉદ્ભવતો નથી ?

મહત્વાકાંક્ષા વગરનું જીવન જીવવું એનો અર્થ એ થાય છે કે જીવનનો હાસ થાય છે? સંઘર્ષ વિનાનું જીવન એટલે બંધિયાર કૂપમંડુક જીવન? આપણી માન્યતા, નિષ્ઠા આપણા સિધ્ધાંતો જેવી માદકતાથી આપણે સ્વયંને ગૂંચળાવીને નિંદ્રાધીન કરી દીધા છે. જેથી કરીને ભીતરમાં રહેલા સંઘર્ષની આપણને જાણ થતી નથી. આપણામાંથી મોટાભાગના લોકો માટે કંઈપણ કર્મ કરતા રહેવું, એજ ઘેનની ગોળી જેવું છે. પણ દેખીતી રીતે જ આ રીતે ઘેનની અવસ્થામાં જીવવું એજ મનુષ્યના જીવનના હાસ માટે કારણભૂત છે. પણ જ્યારે આપણે જે ખોટું છે એને હકીકતના રૂપમાં નિહાળીએ છીએ ત્યારે એ દર્શન એ મૃત્યુનો પંથ છે ?

કોઈપણ પ્રકારની મહત્વકાંક્ષા હોવી પછી ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરવાની હોય એનો અર્થ એ આંતરિક કે બાહ્ય સ્વરૂપે સંઘર્ષના બીજ વાવવા જેવું છે. આ બધા વિશેની જાગ્રતિ થવી એનો અર્થ બધા કર્મનો અંત આવવો કે જીવનનો અંત એમ ચોક્કસપણે નથી.

છતાં પણ આપણે મહત્વકાંક્ષી શા માટે છીએ ?

“જો હું કોઈપણ પ્રકારનો યશ કે પરિણામ માટે કાર્યરત ના રહું તો મને મારું જીવન કંટાળાજનક લાગે, નીરસ લાગે. પહેલા મારી મહત્વકાંક્ષા મારા પતિને યશ મેળવી આપવાની હતી, કદાચિત એવું તમે મને કહેશો. કે મારા પતિ દ્વારા મારી આકાંક્ષા પૂરી કરું છું. હવે હું મારી કલ્પના કે આદર્શ દ્વારા મારે મારી મહત્વકાંક્ષા પૂરી કરવી છે. મહત્વાકાંક્ષાની બાબતમાં મેં આવો વિચાર કદી કર્યો નથી. પણ હું મહત્વાકાંક્ષી છું એજ માત્ર હકીકત છે.”

મહત્વકાંક્ષા અને યાતુર્યમાં આપણે શા માટે ખોવાય ગયા છીએ? એનો અર્થ એવો નથી કે જે વાસ્તવિકતા છે એને ટાળવા માટેની ઉત્કટતા એટલે જ મહત્વાકાંક્ષા એવું નથી? આપણું આવું યાતુર્ય એ ખરેખર બુધ્ધિહીનતા નથી? અને આ બુધ્ધિહીનતા એજ આપણું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નથી કે? આપણા વાસ્તવિક સ્વરૂપનો આપણને આટલો બધો ભય શા માટે લાગે છે? જે હકીકત છે એનાથી દૂર ભાગી જવાનો અર્થ શું છે? આપણું વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે એ તો એમ ને એમ હતું તેવું જ રહે છે. આપણે ભાગી છૂટવામાં સફળ રહીએ, પણ હકીકતમાં આપણે જે છીએ તેવાજ રહીએ છીએ. જે સંઘર્ષ અને દુઃખનું નિર્માણ કરે છે. આપણે આપણી એકલતા અને ખાલીપણાથી આટલા બધા ભયભીત કેમ થઈ જઈએ છીએ? જે છે તે વાસ્તવિક હકીકત છે, અને એનાથી ભાગી છૂટવાનું કોઈપણ કર્મ એ આપણા દુઃખમાં અને વેરભાવમાં વધારો થાય છે એ વાત આપણા ધ્યાનમાં આવવી જોઈએ. હકીકતને નકારવી કે તેનાથી ભાગી છૂટવું એટલે જ સંઘર્ષ કે ઘર્ષણ. આ સિવાય સંઘર્ષનું બીજું કોઈ કારણ નથી. આપણો સંઘર્ષ વધુ ને વધુ જટિલ ઉકેલ વગરનો બને છે. કારણકે આપણે જે વાસ્તવિકતા છે એનું દર્શન કરતાં ડરીએ છીએ. જે વાસ્તવિક હકીકત છે તેમાં કોઈ જ ઘર્ષણ નથી, પણ તેનાથી ભાગી છૂટવાના પ્રયત્નમાં જ તે રહેલો છે.

સંપાદકીય

મહત્વની કે કોઈ મોટી આકાંક્ષા એટલે જ મહત્વાકાંક્ષા. આકાંક્ષા એટલે ઈચ્છા આકાંક્ષા એ શબ્દમાં ઈચ્છાનું એક અલગ પાસું છે. ઉત્કંઠા, દોડ, આશા એ એક ઉત્કટ ઝલક છે અને તે જ્યારે સાતત્યનો ધ્યાસ બની જાય છે. ત્યારે ઈચ્છામાં સદા રમતા મનને પ્રબળ ઉર્જા પ્રાપ્ત થાય છે. અને મન આકાંક્ષામાં અભાન બની દોડતું રહે છે. આપણા દૈનિક જીવનમાં ઈચ્છા ગૂંચવાડો ઊભો કરે છે. અને જાણતા અજાણતા આપણે તેમાં ખૂપતા જઈએ છીએ. જ્યારે આ ઈચ્છા વિશાળરૂપ ધારણ કરે છે, ક્યારેક તેને સામાજિક માન્યતા કે પ્રતિષ્ઠા મળી જાય છે. ત્યારે અધિક સુસવાટા સાથે વધે છે. અને પાછળ જોતું નથી તે મહત્વાકાંક્ષા જેને જીવનમાં અનન્ય એવું મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે. મહત્વાકાંક્ષા સિવાયના આયુષ્યનો કોઈ અર્થ નથી. જીવન દિશાહીન છે એવા સંસ્કાર આપણા ઉપર નાનપણથી ભરવામાં આવે છે. મહત્વાકાંક્ષા સિવાયનું જીવન નિસ્તેજ છે, માટે મહત્ત્વાકાંક્ષાનું ગૌરવ કરવામાં આવે છે.

તેમાં કૃષ્ણમૂર્તિ જેવા કાંતદર્શી વિચારવંત પ્રશ્ન કરે છે કે મહત્વાકાંક્ષામાંથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત થઈ શકાય ખરું? ત્યારે આપણે એકદમ મૂંઝાય જઈએ છીએ. યુગોથી મહત્વાકાંક્ષાને જીવનની સફળતા માટે આવશ્યક માનવામાં આવે છે. તેને કૃષ્ણજી આહવાન આપે છે અને ખરેખરમાં આપણે મૂંઝવણ અનુભવીએ છીએ અને કૃષ્ણજી વાસ્તવમાં શું કહેવા માગે છે એના સંભ્રમમાં પડીએ છીએ.

આ પ્રશ્નથી સ્વાભાવિકપણે અનેક પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે, પણ આપણી ચર્ચા મહત્વાકાંક્ષાનું માનવી જીવન પર તેજ પ્રમાણે સમાજ ઉપર દેખીતી રીતે થતા પરિણામ પ્રેરિત મર્યાદિત છે. કોણ કહેશે કે મહત્ત્વાકાંક્ષા ના હોય તો પ્રગતિ નથી. આજે વિશ્વમાં જે પ્રગતિ દેખાય છે તેમાં કોઈને કોઈની મહત્ત્વાકાંક્ષા રહેલી છે.

હવે મૂળભૂત પ્રશ્ન એ છે કે જેને આપણે ભૌતિક પ્રગતિ ગણાવીએ છીએ તે પ્રગતિથી આ ગ્રહ પર અખિલ ચરાચર સૃષ્ટિના અસ્તિત્વને ધોકો નિર્માણ થતો હોય તો તેને પ્રગતિ કહેવી ખરી? મૂઠીભર લોકો પોતાની સુખસગવડ માટે અન્યનો કે સૃષ્ટિનો ઉપયોગ કરી શિખરે પહોંચતા હોય તેને જો પ્રગતિ ગણવામાં આવતી હોય તો મહત્ત્વાકાંક્ષાને સ્થાન છે.

માનવી શરીર અને મનને નૈસર્ગિક ઉત્કાંતિના કારણે એવી ક્ષમતા પ્રાપ્ત થઈ છે કે જેથી મનુષ્ય આ સુંદર ભૂતલ પર પવિત્ર અને પ્રેમમય જીવન જીવી શકે. માનવી જીવન નો જો કોઈ અર્થ હોય તો તે આ છે. તેને મહત્ત્વાકાંક્ષાની જરૂર નથી. આપણી આવશ્યકતાની મર્યાદાને

સમજવાની પ્રજ્ઞા આપણામાં હોવી જોઈએ. તે માટે પ્રગતિની જરૂર નથી. નિસર્ગમાં જે કુદરતી ગતિ છે જેમાં બીજથી લઈ વિશાળ વૃક્ષ બને ત્યાં સુધી જે ફેરફાર થાય છે. જે સૃષ્ટિની ઉત્પતિથી અવિરતપણે ચાલુ છે. તેમાં મહત્ત્વાકાંક્ષાનું અસ્તિત્વ નથી. મહત્ત્વાકાંક્ષા દ્વારા આણવામાં આવતા પરિવર્તનમાં હિંસા રહેલી છે. ફૂલમાંથી ફળમાં થતું પરિવર્તન જેમાં સહજતા છે, સૌંદર્ય છે, એજ રીતે માનવી મન સહજતાથી બદલાય તો ત્યાં ઈચ્છાનું તાંડવ હોતું નથી.

આ મહત્ત્વાકાંક્ષાએ માનવીની શું દશા કરી છે? એક તો જીવનમાં અમર્યાદિત ગતિનું નિર્માણ કર્યું છે, આથી શરીર અને મનનું સમતુલન જાળવવું કઠિન બને છે. અને અનેક શારીરિક અને માનસિક વ્યાધિ ઉદ્ભવે છે. એ માટે રુગ્ણાલય, ઈસ્પિતાલ, ડોક્ટર અને મનોચિકિત્સકની સંખ્યા વધી છે એ ચિંતાજનક બાબત છે. આવતા કેટલાંક વર્ષોથી પીવાનું શુદ્ધ પાણી આપણે ખરીદવું પડે છે. એ એક વિચિત્ર ઘટના છે. વળી કેટલાક વર્ષ પછી શુદ્ધ હવા માટે શુદ્ધ હવા ભરેલા સિલિન્ડર્સ લઈને ફરવું પડે એવી શક્યતા દેખાય છે.

બીજું કે મહત્ત્વાકાંક્ષામાં તુલના ગર્ભિત રહેલી છે. અને આ તુલના ઈર્ષા, સ્પર્ધા, નિરાશા, અહંકાર વગેરે અનેક નકારાત્મક ભાવનાને જન્મ આપે છે. મહત્ત્વાકાંક્ષા અસત્યથી ઘેરાયેલી છે. અનેક લોકોના પગ ખેંચવામાં આવે છે. અનેક લોકોને લાંચ આપી તેને ભ્રષ્ટ કરી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. સત્ય એ પ્રત્યક્ષ રીતે દેખાતી વાસ્તવિકતા છે, ઢોંગિપણું એ માનવીની લોભવૃત્તિનો આવિષ્કાર છે. અને એના કારણે આપણે સત્યથી ઘણા અળગા થઈ ગયા છીએ. આપણા દૈનિક જીવનમાં આપણને જૂઠાપણાની અને ખોટું બોલવાની આદત થઈ ગઈ છે. સત્ય અને અસત્યને સમજવાની આપણી બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ ગઈ છે.

મહત્ત્વાકાંક્ષાએ આપણને વર્ણવ્યા પ્રમાણે નૈસર્ગિક વિકાસની ગતિથી દૂર હડસેલી દીધા છે. કુદરતથી આપણને વિખૂટા પાડી દીધા છે. ગરીબથી લઈ શ્રીમંતો સુધી, અભણ માણસથી લઈ વિદ્વાન સુધી, ગુનેગારથી લઈને ધર્મરક્ષક લોકો સુધી આમ સૌ કોઈમાં મહત્ત્વાકાંક્ષાનું અસ્તિત્વ છે. ત્યારે આ મહત્ત્વાકાંક્ષા થકી મનુષ્ય સુખ અને સમાધાનપૂર્વકનું જીવન જીવી શકે છે કે નહીં એ બાબત આપણે આપણા જીવનમાં નિહાળવી રહી.

ઈચ્છા, આકાંક્ષા, લોભ, મહત્ત્વાકાંક્ષા આ બધી ભાવના ખરેખરમાં જીવનને જ નકારે છે. એ બાબતને સમજવા આપણે કૃષ્ણમૂર્તિના વિચાર તેમજ શિક્ષણને આ અંડ નિહાળવાનો પ્રયત્ન કરી છીએ.

પ્રશ્નકર્તા : જો મનુષ્યના જીવનમાં મહત્ત્વાકાંક્ષા ના હોય તો સ્પર્ધાત્મક જગતમાં કેવી રીતે જીવી શકે?

કૃષ્ણમૂર્તિ : મને આશ્ચર્ય થાય છે આપણે મહત્ત્વાકાંક્ષી શા માટે છીએ? તમે તમારા નોકરીઘંધામાં, તમારી શાળામાં અને તમે જે કંઈ કરો એમાં તમે મહત્ત્વાકાંક્ષી છો બરોબર ને? આપણે ઈર્ષાળુ અને મહત્ત્વાકાંક્ષી શા માટે છીએ? શું એવું છે કે આપણી પાસે અનેક ઉદ્દેશ છે જે આપણને પ્રોત્સાહિત કરી મહત્ત્વાકાંક્ષી બનાવે છે? કે પછી એમ છે કે મહત્ત્વાકાંક્ષા વગર, ક્યાંક પહોંચવાના પ્રયત્ન વગર કે કંઈક બનવાના પ્રયત્ન વગર આપણું કંઈ જ અસ્તિત્વ નથી? જો આપણે મહત્ત્વાકાંક્ષી ના હોઈએ, તો શું થાય? આપણે કંઈજ નથી એવું જ ને? આપણી કોઈ ઓળખ જ નહીં હોય, યશ પ્રાપ્ત કરવાના કે મહાન બનવાના સ્વપ્ન ના હોય. ફક્ત આપણે જીવતા હોઈએ. પરંતુ આ રીતે જીવવું એ વધારે તૃપ્તિમય નથી એવું લાગે છે. માટે જ આપણે સ્પર્ધાત્મક સમાજની રચના કરી છે, કે જેમાં મહત્ત્વાકાંક્ષાને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે. અને જે કોઈ એમાંથી બહાર નીકળવા ચાહે છે સમાજ તેની ઉપેક્ષા કરે છે. હું ફક્ત ઐહિક મહત્ત્વાકાંક્ષા

વિશે નથી કહેતો. જે કોઈને આ લોકોમાં કે પરલોકમાં કંઈક બનવું છે તે મહત્ત્વાકાંક્ષી છે. એક પૂજારીને ધર્માધિકારી બનવું છે, એક કારકુનને અધિકારી બનવું છે. વળી કેટલાંકને આપણે જેને અધ્યાત્મ કહીએ છીએ તેનો અનુભવ મેળવવાની ઈચ્છા હોય છે. આ બધી બાબત એક જ સ્તરની છે, કારણ કંઈક બનવું કે કંઈક સંપાદન કરવું એ જ એની દોડધામ છે.

હવે આ મહત્ત્વાકાંક્ષાએ જગતમાં કેવી પાયમાલી સર્જી છે તે જોઈને તેમજ મહત્ત્વાકાંક્ષી મનુષ્ય પ્રેમ કરી શકે નહીં એ સમજાયા પછી સહજ પણ પ્રશ્ન થાય કે આ મહત્ત્વાકાંક્ષામાંથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત થઈ શકાય ખરું? હું એનો ઉત્તર હું આપી શકું નહીં. તમારે જાતે તે શોધી કાઢવાનું છે. પરંતુ તમે એ નિહાળો કે આપણ સૌને સુરક્ષિતતા જોઈએ છે. સંરક્ષણ જોઈએ છે. સત્ય વિશેની ખાતરી જોઈએ છે. માટે આપણે મહત્ત્વાકાંક્ષા સાથે જીવીએ છીએ. એવા લોકો ગંભીર પ્રશ્નો પૂછતા હોય છતાં તેઓ ગંભીર નથી.

પ્રશ્નકર્તા : તમારે મન મહત્વાકાંક્ષા એટલે શું? તમારે મતે સ્વયંમાં કંઈ સુધારણા કરવી એને તમે મહત્ત્વકાંક્ષા ગણો છો? મહત્ત્વકાંક્ષા કયા ટપ્પાથી શરૂ થાય છે?

કૃષ્ણમૂર્તિ : તમે ક્યારે મહત્ત્વાકાંક્ષી બનો છો એની તમને ખબર છે? જ્યારે મને કંઈક વધુ કે વિશેષ જોઈતું હોય જ્યારે મારી વાતને હું ખરી પુરવાર કરવા ચાહું, જ્યારે મને કંઈક બનવાની ઈચ્છા હોય છે. ત્યારે શું તે મહત્ત્વકાંક્ષા નથી? સ્વયંમાં પરિવર્તન કરવાની ઈચ્છા એ પણ એક પ્રકારે મહત્ત્વાકાંક્ષા નથી? કદાચ ભૌતિક સ્તરે હું મહત્ત્વાકાંક્ષી નહીં હોઉં, મને નેતા બનવાની ઈચ્છા ના હોય, મોટા સત્તાધારી બનવાનો કે મોટા ઉદ્યોગપતિ બનવાની મહત્ત્વકાંક્ષા ના હોય તેમજ ધનવાન કે પ્રતિષ્ઠાવાન બનવાની આંકાક્ષા ના હોય પણ હું આધ્યાત્મિક રીતે ઘણો મહત્ત્વાકાંક્ષી હોઉં મને સંત થવાની ઈચ્છા હોય. અહંકારમુક્ત થવાની મહેચ્છા હોય આમ કંઈક બનવાના આગ્રહી થવું એ શું મહત્ત્વાકાંક્ષાની શરૂઆત નથી? હું ગર્વિષ્ટ હોઉં અને ગર્વિષ્ટાનો સૂચિત અર્થ નિહાળું અને નમ્ર બનવાની કે મહત્ત્વાકાંક્ષી ન બનવાની ક્રિયા એ સ્વકેન્દ્રિત ક્રિયા નથી? જો તમે નમ્રતા કેળવો નહીં; તો આ અહંકારનું તમે શું કરો? અને એની સાથે કેવી રીતે પનારો પાડવો? એકમાંથી મુક્ત થવાની તીવ્ર ઈચ્છા અને અન્ય કંઈ બનવાની ઈચ્છા એ સ્વકેન્દ્રીત વૃત્તિ કે મહત્ત્વાકાંક્ષા નથી? કૃપા કરી નિહાળો કે એ અત્યંત કઠિન છે. તમે જે કંઈ છો એ તમે જાણો છો, અને કંઈક બનવાનો સંઘર્ષ કરતા નથી. સંઘર્ષની આ ક્રિયા ઉમદા, નમ્ર કે મહાન બનવાની આ પ્રક્રિયા કે જેને વિકાસ કહેવામાં આવે છે. શું એ એમ નથી? હું આ છું અને હું પ્રયત્ન કરી આ કે તે બનવા માંગું છું. એક વિચારધારાની સામે બીજી વિચારધારા ઊભી કરું છું અને આ વિરોધાત્મક વિચારધારાની પ્રક્રિયાને આપણે વિકાસ કહીએ છીએ કે ઉત્ક્રાંતિ ગણાવીએ છીએ. શું એવું નથી? આમાં સ્વકેન્દ્રીત ક્રિયા રહેલી છે. સ્વયં સુધારણા છે. સ્વયંનું મહત્ત્વ છે. પણ શું અહંમની (સ્વની) સુધારણા હોય છે ખરી? એ સુધારણા સ્વયંના મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં જ રહેલી છે. જો હું એ મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર નીકળી એ શોધી કાઢવા ચાહું કે જે સ્વલક્ષી કે સ્વ કેન્દ્રીત નહોય તો શું સ્વયં સુધારણા કે વિકાસની પ્રક્રિયા ને શોધી કાઢવા માટે તે મને મદદરૂપ થાય ખરી? હું મહત્ત્વકાંક્ષી છું, મારે એ વિશે શું કરવું જોઈએ? શું મારે મહત્ત્વાકાંક્ષાનું દમન કરવું જોઈએ? તો શું એ દમનની ક્રિયાએ પણ એક મહત્ત્વાકાંક્ષાનું સ્વરૂપ નથી? જે નકારાત્મક રીતે હું (અહંમ)ને પ્રબળ બનાવે છે. અને જેમાં ચોક્કસપણે અંકુશ રાખવાની શક્તિ રહેલી નથી?

મને દેખાય છે કે હું મહત્ત્વાકાંક્ષી છું. ત્યારે મારે શું કરવું? શું મહત્ત્વાકાંક્ષામાંથી મુક્ત થવું શક્ય છે? એનો અર્થ એવો નથી કે તમારે મહત્ત્વાકાંક્ષી ન બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મહત્ત્વાકાંક્ષી ના હોવું એ શક્ય છે ખરું? હું તર્કપૂર્વક વિચાર કરું. મહત્ત્વાકાંક્ષામાં રહેલા સંઘર્ષને નિર્દયતાને એની કૂરતાને મારા સંબંધમાં એનું નિરીક્ષણ મને મદદરૂપ થાય? મહત્ત્વાકાંક્ષાના ઘાતકપણાનું સ્પષ્ટીકરણ, મહત્ત્વાકાંક્ષામાંથી મુક્ત થવામાં મને મદદરૂપ થશે ખરું? કે પછી એક જ એવો માર્ગ છે કે મહત્ત્વાકાંક્ષાનો ધિક્કાર કર્યા વગર એમાં રહેલા સર્વ સૂચિતાર્થનું નિરીક્ષણ કરવું, ફક્ત ચેતનાના ઉપલા સ્તરે નહીં પણ સુષુપ્ત ચેતનામાં રહેલી મહત્ત્વાકાંક્ષા પ્રતિ જાગ્રત થઈ શકું? ચોક્કસપણે કોઈપણ પ્રકારના વિરોધ સિવાય મારે તેના પ્રતિ સભાન થવું જોઈએ કારણકે હું તેના વિરુદ્ધમાં જેટલી મથામણ કરીશ તેટલી જ તેને વધુ પૃષ્ટ બનાવીશ. મહત્ત્વાકાંક્ષા એ મારી ટેવ બની ગઈ છે. અને આ ટેવનો જેટલો વિરોધ કરું તેટલી તે વધારે પ્રબળ થાય છે. પણ એના કરતા એના વિશે સજાગ બની, ફક્ત એ વાસ્તવિકતાનું નિરીક્ષણ કરું તો તેમાં મૂળભૂત રીતે પરિવર્તન લાવી નહીં શકું? મહત્ત્વાકાંક્ષાને દાબી દેવાની બાબત સાથે મારે કોઈ નિસ્ખત

નથી તેને બાજુ પર મૂકી દઉં છું. કોઈપણ પ્રકારની દલીલ દ્વારા તેને ખરી પૂરવાર કરવા પ્રયત્ન નથી કરતો. મને ફક્ત નિસ્ખત છે મહત્ત્વાકાંક્ષાના સત્ય સાથે, એની વાસ્તવિકતા સાથે. તેથી જ્યારે હું નિરીક્ષણ કરું છું ત્યારે હું શું નિહાળું છું? શું મહત્ત્વાકાંક્ષા એ એક ટેવ છે? મહત્ત્વાકાંક્ષાના પાયા પર ઊભેલા સમાજની ટેવમાં હું સપડાયેલો છું? કે જે સમાજ સફળતા અને કંઈ બનવાની જાળમાં ફસાયેલો છે. શું હું પરિસ્થિતિથી પ્રોત્સાહિત થાઉં છું કંઈક પ્રાપ્ત કરવા ઉત્તેજક બનું છું, અને આવી ઉત્તેજના વગર મારું અસ્તિત્વ મટી જાય તેથી હું ઉત્તેજના ઉપર આધારિત છું? શું આ બધી બાબત પ્રતિ સજાગ બનવું અશક્ય લાગે છે. આ બધાની સંડોવણી જોવી અને એના પ્રતિ પ્રતિકાર વગર વાસ્તવિકતાનું નિરીક્ષણ કરવું શક્ય છે? શું એના વિશેની સમજણ મૂળભૂત રીતે પરિવર્તન લાવી ના શકે? જો હું એ જાણું કે હું મહત્ત્વાકાંક્ષી છું અને મહત્ત્વાકાંક્ષાની સંડોવણીનું ફક્ત શાબ્દિક રીતે નહીં પણ અંદરથી ઉડાણથી નિરીક્ષણ કરું છું ત્યારે હું સભાનતાપૂર્વક જાગ્રત બની ટેવનો પ્રભાવ, સંવેદના, પરંપરા વગેરે બધાનું નિરીક્ષણ કરું, ત્યારે ત્યાં શું ઉદ્ભવે છે? આ વાસ્તવિકતા અને સત્યનું દર્શન થતા મારું મન શાંત બની જાય છે, શું એવું નથી?

કૃપા કરી તમે આને સ્વીકારી ના લો. તમે સ્વયં તેનો અનુભવ કરો અને નિહાળો તો તમને વાસ્તવિકતાનું દર્શન થશે. પ્રથમ તો મહત્ત્વાકાંક્ષા કે જે કંઈ છે એના પ્રતિ જાગ્રત થાવ અને પછી તમે તેના પ્રતિ જે પ્રતિભાવ વ્યક્ત કરો છો તેને નિહાળો. તમારો પ્રતિભાવ હંમેશની ટેવ મુજબનો પરંપરા મુજબનો હોય અને તે પરંપરામાં સુધારો કરી બીજી પરંપરા કે ટેવ પાડવાથી તમે મુક્ત થતા નથી. મહત્ત્વાકાંક્ષાને દબાવી દેવાની તીવ્ર ઈચ્છા એ મનની એક કરામત છે કે જે બીજું કંઈક બનવાની ક્રિયા છે, જે મહત્ત્વાકાંક્ષાનો જ ભાગ છે. તેથી મન જ્યારે એ વાસ્તવિકતા નિહાળે છે અને એ હકીકતના સંદર્ભમાં મન જે કંઈ પ્રક્રિયા કરે છે એ પ્રક્રિયા એ સ્વયંનું સાતત્ય જાળવી રાખવાનું કે સલામતીની ક્રિયા છે એવું મનને સમજાય છે. ત્યારે મન શું કરી શકે? એ કંઈજ કરી શકે એમ નથી. ત્યારે મન એ વાસ્તવિકતાના સંદર્ભમાં શાંત થઈ જાય છે ને મન તેના સંબંધમાં પ્રતિક્રિયા કરતું નથી. પરંતુ આ ઘણું કઠિન છે, શું એમ નથી?

ક્રાંતિપૂર્વકનું આંતરિક પરિવર્તન એ આવશ્યક અને અગત્યનું છે. અને આપણે પરિવર્તનની સમસ્યાને સમજવા માટે ચોક્કસપણે આ બધાની મક્કમતાપૂર્વક જુદા જુદા દષ્ટિકોણથી તપાસ કરવી જોઈએ.

To Be Human ઓકગોલ્ડ પ્રવચન ૩, ૧૯૫૨

મહત્ત્વાકાંક્ષાનું સ્વરૂપ

જેમ જેમ આપણે મોટા થતાં જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણાં ધ્યાનમાં આવે છે કે, મન એ આકલનનું એક સાધન છે કે જેનો ઉપયોગ આપણે કોઈપણ સમસ્યાના ઉકેલ માટે કરીએ છીએ, પુછપરછ કરવા માટે પ્રશ્નો પુછવા માટે કે શોધખોળ કરવા માટે વાપરીએ છીએ. પરંતુ એજ મનનો ઉપયોગ આપણે ખોટી રીતે કરીએ, તો તેના થકી અધોગતિ થાય છે, તે વિભ્રાજિત થાય છે મને એવું લાગે છે કે મનની આ અધોગતિ માટે કારણભૂત એવા અનેક ઘટકો છે અને ઘટકોમાંથી પસંદ કરવાની પ્રક્રિયા પણ એક ઘટક છે.

આપણું સમગ્ર જીવન આ પસંદગીની પ્રક્રિયા પર આધારિત છે. આપણા અસ્તિત્વના જુદા જુદા સ્તરે આપણે પસંદગી કરીએ છીએ, આપણે સફેદ અને આસમાની રંગ વચ્ચે પણ પસંદગી કરીએ છીએ. આપણને ગમતી ના ગમતી એવી બે માનસિક અવસ્થામાં પણ

પસંદગી છે. અમુક કલ્પના, શ્રદ્ધામાં પસંદગી. કંઈકનો સ્વીકાર અને બીજાનો અસ્વીકાર. આથી આપણી માનસિક અવસ્થા પસંદગીની પ્રક્રિયા પર આધારિત છે. પસંદગી કરવામાં તફાવત કરવામાં તેમજ નકાર કરવામાં, સ્વીકાર કરવામાં, તેમાં દૂર કરવાનો પ્રયત્ન હોય છે. અને એ પસંદગીની પ્રક્રિયામાં સતત સંઘર્ષ રહેલો છે, અથાગ પ્રયત્ન રહેલો છે. ત્યાં કદી પણ સરળતાપૂર્વક આકલન થતું નથી, આથી તે હંમેશા સંગ્રહ કરવાની કંટાળાજનક પ્રક્રિયા છે. જેમાં તુલના કરવાની ક્ષમતા રહેલી છે, ખરેખરમાં આ સ્મૃતિ પર આધારિત છે. જ્ઞાન અને જાણકારીનાં સંગ્રહ પર આધારિત હોય છે અને માટે જ પસંદગી પ્રમાણે કરવામાં આવતો પ્રયત્ન સતત ચાલતો પ્રયત્ન છે.

શું પસંદગી એ મહત્વાકાંક્ષા નથી? આપણું જીવન એ એક મહત્વાકાંક્ષા છે. આપણને કંઈક બનવું છે. આપણને લોકો સારા કહે એવી અપેક્ષા કરીએ છીએ. આપણને ધ્યેય સિદ્ધ કરવું છે. જો હું હોશિયાર ના હોઉં તો મને હોશિયાર થવાની કામના હોય છે. જો હું હિંસક હોઉં તો મને અહિંસક થવાની ઈચ્છા હોય છે. આમ કંઈક બનવું એ મહત્વાકાંક્ષાની પ્રક્રિયા છે. પછી કોઈ મોટા રાજકરણી થવાની ઈચ્છા હોય કે પરિપૂર્ણ એવા સંત થવાની ઈચ્છા હોય, એ બંને મહત્વાકાંક્ષા જ છે, કંઈક થવાનો આવેશ એ પસંદગી કરવાની મહત્વાકાંક્ષાની પ્રક્રિયા છે. જે મૂળથી પસંદગી પર આધારિત છે.

તેથી આપણું જીવન એ એક સંઘર્ષની હારમાણ છે, જે એક તર્કશાસ્ત્રની સંકલ્પના, સિદ્ધાંત અને ઈચ્છા પ્રમાણે બીજી તરફ જાય છે. આમ કંઈક બનવાની પ્રક્રિયાની દોડમાં અધોગતિ થાય છે. આ અધોગતિના સ્વભાવમાં જ પસંદગી કરવાનો ગુણ છે. અને આપણે એવું ધારીએ છીએ કે પસંદગી આવશ્યક છે. પસંદગીમાંથી જ મહત્વાકાંક્ષા જન્મ લે છે.

શું આપણે જીવન જીવવાનો એક એવો માર્ગ શોધી શકીએ કે જે મહત્વાકાંક્ષા પર આધારિત ન હોય? કે જે પસંદગીના આધાર પર ન હોય, જે એક એવું પ્રફુલ્લન હોય કે જેમાં ફળની અપેક્ષા અભિપ્રેત ન હોય? જીવન વિશેની આપણને જે જાણ છે તે ફક્ત દોડધામની એક માલિકા કે જેનો અંત ફળ પ્રાપ્તિમાં છે, અધિક સારા પરિણામ માટે આપણે તે ફળને નકારીએ છીએ. આપણે જે કંઈ જાણીએ છીએ તે આ છે.

ઉદાહરણ અર્થે એક માણસ ગુફામાં એકલો બેસી સ્વયંમાં પૂર્ણ બનવા માટે જે પ્રક્રિયા કરે છે ત્યાં પસંદગી છે અને તે પસંદગી એ મહત્વાકાંક્ષા છે. જે મનુષ્ય હિંસક છે તેની અહિંસક બનવાની પ્રક્રિયા એ મહત્વાકાંક્ષા છે. આપણે મહત્વાકાંક્ષા સાચી છે કે ખોટી છે એ સમજવાનો પ્રયત્ન જ કરતા નથી. તે જીવન આવશ્યક છે કે નહીં તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી, ત્યારે તે મહત્વાકાંક્ષા સાદુ સરળ જીવન જીવવા માટે પૂરક છે ખરી? એની શોધ આપણે કરી રહ્યાં છીએ. મારું કહેવાનું એમ નથી કે સાદાઈ એટલે ઓછાં કપડાનો ઉપયોગ કરવો. એ સાદુ જીવન નથી. શરીર પર ફક્ત લંગોટી ધારણ કરનાર મનુષ્ય સરળ કે સાદો છે એવું સૂચિત થતું નથી. ઉલટાનું બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરનાર મન અધિક મહત્વાકાંક્ષી બને છે. કારણકે તે મને ધારણ કરેલા આદર્શોનું પ્રક્ષેપણ છે. તે આદર્શોને વળગી

રહેવાનો એક પ્રયત્ન છે. જો આપણે આપણા સ્વયંના વિચારોની ક્રિયાને નિરીક્ષણ કરવા ઈચ્છતા હોઈએ તો આપણે આ મહત્વાકાંક્ષાના પ્રશ્નની શોધ લેવી ન જોઈએ? મહત્વાકાંક્ષા સ્પર્ધાને જન્મ આપે છે તે આપણે જોઈએ છીએ. નિશાળમાં ભણતા વિદ્યાર્થીમાં કે મોટા રાજકરણીઓમાં બધા સ્તરે છેક સુધી નો વિક્રમ તોડવાની અપેક્ષા છે. ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં આ મહત્વાકાંક્ષા લાભદાયક છે. પણ મહત્વાકાંક્ષાની આ જાગૃતિમાં નિશ્ચિતપણે મન અંધકારમય બનતું જાય છે. આ યાંત્રિક સંસ્કારબદ્ધતા છે. જેથી કરી મનનું નિખાલસપણું મન ગુમાવી દે છે. તેજ પ્રમાણે મનની નમ્રતા નષ્ટ થાય છે. જેથી કરી ને મન પ્રત્યક્ષ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે અસમર્થ બને છે. તેથી એક સંઘટિત થઈને નહીં પણ એક વ્યક્તિ તરીકે તમે અને વક્તાએ મહત્વાકાંક્ષા એટલે શું એની શોધ ના લેવી જોઈએ? આ મહત્વાકાંક્ષાનો અર્થ શું છે? જીવનની મહત્વાકાંક્ષા વિશે આપણે જાગૃત થઈ એને સમજવી ના જોઈએ?

જ્યારે આપણે રાષ્ટ્ર માટે ઉદાત્ત કાર્ય કરવા માટે પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ. ત્યારે તેમાં મહત્વાકાંક્ષાનો મૂળભૂત અંશ નથી રહેલો? શું એ એક પ્રકારની પસંદગી નથી? માટે આ પસંદગી એ આપણા જીવનની મહત્વાકાંક્ષામાં ભ્રષ્ટાચારને પ્રભાવિત કરે છે, અને તે આપણા જીવનના પ્રફુલ્લન માટે અવરોધક નથી? જે મનુષ્યનું પ્રફુલ્લન થઈ રહ્યું છે તે જ મનુષ્ય જીવી રહ્યો છે. જે કંઈજ બનતો નથી.

જે મન ખીલી રહ્યું છે અને જે મન કંઈક બનવા મથી રહ્યું છે, શું એ બે માં કંઈ ફરક નથી? કંઈક બનવાની મથામણ કરતું મન હંમેશા વધે છે. કંઈક બનતું રહે છે. વિસ્તરતું રહે છે, અનુભવ નો સંગ્રહ કરે છે, જ્ઞાનનું સંપાદન કરે છે. આપણે આપણા નિત્યના જીવનમાં આ પ્રક્રિયાને સારી પેઠે જાણીએ છીએ અને એના પરિણામને પણ જાણીએ છીએ, અને એમાં રહેલા સંઘર્ષને દુઃખ ને પણ જાણીએ છીએ. પણ આપણે જીવનના પ્રફુલ્લન વિશે કંઈ જ જાણતા નથી. આ બે મનના તફાવતને જોઈ તેને છૂટા પાડવા માટે આપણે પ્રયત્ન નથી કરતા એ બે મન વચ્ચે તફાવત છે કે નહીં તેની શોધ આપણે લેવાની છે. એની શોધ આપણા નિત્ય જીવનની પ્રક્રિયામાં લેવાની છે. જ્યારે આપણને એની શોધ લાગશે, ત્યારે કદાચિત આ મહત્વાકાંક્ષાને આપણે બાજુ પર કરી દેશું. પસંદગીનો માર્ગ અને જીવનના પ્રફુલ્લનની તપાસમાં જ જીવન જીવવાનો ખરો માર્ગ હશે, અને કદાચિત તે ખરું કર્મ હશે.

જો આપણે જીવનના પ્રફુલ્લનને સમજ્યા વગર ફક્ત એમ કહીએ કે આપણે મહત્વાકાંક્ષી હોવું ન જોઈએ, પણ મહત્વાકાંક્ષાને મારી નાખવાથી આપણે મનને પણ મારી નાખીએ છીએ કારણકે એ પણ આપણી ઈચ્છાની પસંદગી પ્રમાણેનું કર્મ છે. ત્યારે આપણામાંથી દરેકે એની શોધ લેવી ના જોઈએ, કે આપણા જીવનમાં મહત્વાકાંક્ષા વિશેનું સત્ય શું છે? આપણે બધાએ મહત્વાકાંક્ષી હોવું જોઈએ એવું જ ઉત્તેજન આપણને આપવામાં આવે છે અને માનવ સમાજ એ મહત્વાકાંક્ષા પર જ આધારિત છે. આપણી તમામ શક્તિની ગતિ પરિણામલક્ષી હોય છે. આ મહત્વાકાંક્ષામાં અસમાનતા રહેલી છે, અને કાયદાની મદદ વડે બદલ કરી બધાને સમાનતાની રેખામાં

આ જગતમાં મહત્ત્વાકાંક્ષા સિવાય, તમે જેવા છો તેવા જીવવું શક્ય નથી ?

જ્યારે તમે નાના હોવ ત્યારે વ્યવસ્થિતપણે તોફાન મસ્તી ના કરતા સ્વચ્છતાપૂર્વક રહેવું. જમતી વખતે શાંતપણે ગડબડ કર્યા વગર જમવું, સમયસર કામ કરવું. પધ્ધતિસરની વર્તણુક કરવી એ બધું ઘણું આવશ્યક છે. પણ આ બધી બાબત કેટલી પણ મહત્ત્વની અને આવશ્યક હોય, પણ તે બધી ઉપર છલ્લી બાબત છે. પણ તેનો મર્મ સમજ્યા વગર ફક્ત તે ઉપર છલ્લી બાબતને કેળવો તો તમે સૌંદર્યના ખરા મર્મને કદી પણ ઓળખી ના શકો. જે મન કોઈપણ રાષ્ટ્રને કે સમાજને વરેલુ નથી તેમજ જે સતાધારી નથી. તેવું મન મહત્ત્વાકાંક્ષી હોતુ નથી અને ભયવાન હોતુ નથી. એવું મન સદા પ્રેમમય સદ્ભાવનામાં ખીલતું રહે છે. કારણકે તે જીવનની વાસ્તવિકતા સાથે ગતિમાં હોય છે. તેથી તેને સૌંદર્યની પરખ હોય છે. તે સૌંદર્ય અને કુરૂપતા બંને પ્રતિ એક સરખું સંવેદનશીલ છે. એવું મન સર્જનશીલ મન છે અને એનામાં અમર્યાદિત સમજ શકિત હોય છે.

પ્રશ્નકર્તા : મને નાનપણની કોઈ મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય તો હું મોટો થઈ હું તેને પૂર્ણ કરી શકું ?

કૃષ્ણમૂર્તિ : બાળપણની મહત્ત્વાકાંક્ષા સામાન્ય કરીને મોટા થતા સુધી ટકી રહેતી નથી; બરોબર ? એક નાનો છોકરો એજીન ડ્રાયવર થવાની ઈચ્છા રાખે કે આકાશમાં ઝડપથી ઉડતા વિમાનનો પાયલોટ બનવાની ઈચ્છા કરે, કે કોઈ રાજકીય વ્યક્તિના પ્રવચનને સાંભળી પ્રભાવિત થઈ ભવિષ્યમાં તેના જેવા થવાની કલ્પના કરે. એટલું જ નહીં; કોઈ સન્યાસીને જોઈ આપણે સન્યાસી થવું જોઈએ એવું તેને લાગે. એકાદી છોકરી મોટી થઈ ઘણા બાળકોની માતા બને કે કોઈ શ્રીમંત પતિની પત્ની બની આલીશાન બંગલામાં રહેવાની ઈચ્છા કરે કે વળી કોઈને સુંદર ચિત્રો દોરવાની કે સુંદર કવિતા લખવાની ઈચ્છા થાય.

હવે, આ બાળપણનાં સ્વપ્નાની પૂર્તિ થાય કે ? અને આ બધા સ્વપ્નો તેની પરિપૂર્તિ કરવા જેટલા યોગ્ય હોય છે ખરા ? કોઈ પણ પ્રકારની ઈચ્છા હોય. તેને સાકાર કરવાના પ્રયત્નમાં હંમેશા દુઃખ જ પડેલે પડે છે. કદાચ આ વાત તમારા ધ્યાનમાં હજુ સુધી આવી ના હોય, પણ જેમ જેમ તમે મોટા થતા જશો. તેમ તેમ તમારા ધ્યાનમાં એ

બાબત આવશે કે, દુઃખ એ ઈચ્છાનો પડછાયો છે. જો મને શ્રીમંત અને વિખ્યાત થવાની ઈચ્છા હોય તો હું મારા લક્ષને સિધ્ધ કરવા લોકોને બાજુએ હડસેલી શત્રુતા ઊભી કરી મારા ધ્યેયને પાર પાડવા પ્રયત્ન કરું અને એમ કરી મારી ઈચ્છાની પૂર્તિ કરું, પણ વહેલું કે મોડું મારા જીવન માં એ અનિષ્ટનું નિર્માણ કરશે. હું બિમાર પડી જાઉં કે મારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરતાં પહેલાં જ મને બીજી કોઈ બાબતની ઈચ્છા જાગે; અને મૃત્યુ તો હંમેશા એક ખૂણામાં ટાપીને બેઠું જ હોય છે. મહત્ત્વાકાંક્ષા, અપેક્ષા અને પરિતૃપ્તિ એ જીવનમાં નિરાશા અને દુઃખ અટળપણે લાવે છે. આ પ્રક્રિયા તમે તમારી અંદર જોઈ શકો છો. તમારી આસપાસના વડિલોના જીવનનો અભ્યાસ કરો. જેઓ સુપ્રસિદ્ધ છે જેઓને દેશમાં લોકમાન્યતા પ્રાપ્ત થઈ છે. જેઓએ સત્તા અને પોતાની નામના મેળવી છે તેઓના ચહેરાને નિહાળો તેઓ કેવા દુઃખી અને નિરાશ છે. કેવા જાડા, ભપકાદાર કપડામાં સજ્જ હોય છે. તેમના ચહેરા પર પડેલી કદરૂપી કરચલીઓ તેઓ કદી પણ સદ્ગુણમય ખિલતા નથી. કારણકે તેમના અંતઃકરણ વ્યથાથી ભરેલા છે.

આ જગતમાં મહત્ત્વાકાંક્ષા સિવાય તમે જેવા છો તેવા જીવવું શક્ય નથી ? તમે જે કંઈ છો તેને બદલવાનો પ્રયત્ન ન કરતા પણ જો તેને સમજવાની શરુઆત કરો તો પછી જે કંઈ ઘટશે તે પરિવર્તન હશે મને એવું લાગે છે કે આ જગતમાં પૂર્ણપણે અનામી, અજ્ઞાત રહીને, કોઈપણ પ્રસિધ્ધી, મહત્ત્વાકાંક્ષી અને નિષ્ક્રમ થયા વગર જીવન જીવી શકાય. જ્યારે આપણે 'સ્વ'ને બિલકુલ મહત્ત્વ ન આપીએ ત્યારે આપણે ઘણાં સુખ સાથે જીવી શકીએ; અને આ જ શિક્ષણનું મહત્ત્વનું પાસું છે.

સમગ્ર વિશ્વ યશ અને સફળતાનું પૂજારી છે. કોઈક ગરીબ વિદ્યાર્થી રાત્રે જાગીને અભ્યાસ કરી આગળ જતા જીવનમાં એક મોટો ન્યાયાધીશ કેવી રીતે બન્યો કે વર્તમાન પત્ર વેચવાની શરુઆત કરી આગળ જતા કરોડપતિ કેવી રીતે બન્યો એવી વાર્તા તમે સાંભળો છો. આમ યશ અને સફળતાની ગૌરવકથા તમારા મનમાં ભરવામાં આવે છે; કિંતુ મોટી યશપ્રાપ્તિમાં દુઃખ પણ મોટું હોય છે. પણ કંઈક સંપાદન કરવાની ઈચ્છામાંજ આપણામાંથી અનેક લોકો અટવાઈ ગયા છે, પરંતુ યાતના કે દુઃખના સ્વરૂપને સમજી તેનો વિલય કરવા કરતા આપણને યશ અને સફળતા મહત્ત્વના લાગે છે.

Think on These Things, ch. 20

કૃષ્ણમૂર્તિ અધ્યયન કેન્દ્ર સહ્યાદ્રી (KFI) વિશેષ અધ્યયન કાર્યશાળા

૯ થી ૧૩ નવેમ્બર ૨૦૦૮ જે. કૃષ્ણમૂર્તિ (પરિચય)(મરાઠી)

૨૫ થી ૩૧ ડિસેમ્બર ૨૦૦૮ In The Problem is The Solution

૪ થી ૮ જાન્યુઆરી ૨૦૧૦ Explorations into Consciousness

સંપર્ક : સંચાલક, કૃષ્ણમૂર્તિ અધ્યયન કેન્દ્ર સહ્યાદ્રી, પોષ્ટ : તીવઈહિલ, તા. ખેટ (રાજગુરુનગર)

જિલ્લા : પુણે પિન : ૪૧૦ ૫૧૩ મહારાષ્ટ્ર.

ટે.નં. (૦૨૧૩૫)૨૮૭૭૨, ૨૮૮૩૪૮, ૨૦૩૪૭૫. email : kscskfi@gmail.com, Website: www.kscskfi.com

આનંદ વિહાર, કૃષ્ણમૂર્તિ અધ્યયન કેન્દ્ર, બદલાપુર વિશેષ અધ્યયન કાર્યશાળા

૧૪ -૧૫ નવેમ્બર, ૨૦૦૮ Watching Without Recording

૧૨ - ૧૩ ડિસેમ્બર ૨૦૦૮ How can the Brain Transform Itself?

૯ -૧૦ જાન્યુઆરી ૨૦૧૦ Thinking About Oneself All day Long

સંપર્ક : આનંદવિહાર, જે કૃષ્ણમૂર્તિ સેલ્ફ એજ્યુકેશન સોસાયટી, જાંભિળધર, રાહટોલી ગામની નજીક, બદલાપુર (પ) તા. થાણા. પિન : ૪૨૧ ૫૦૩. મહારાષ્ટ્ર.

ટે.નંબર : ૯૪૨૦૬ ૦૭૪૨૮ (૦૨૨) ૨૫૧૫ ૩૦૮૪, ૨૪૨૨ ૩૧૯૯. email : zilog@vsnl.com.

પુસ્તક પરિચય

જીવનમીમાંસા ભાગ ૧

જે. કૃષ્ણમૂર્તિ અધ્યાત્મ અને મનુષ્યજીવનને લગતા એમના ક્રાંતિકારી વિચાર અને શિક્ષણથી તેઓ વિશ્વભરમાં વિખ્યાત છે. એમણે આપેલા વાર્તાલાપો અને લોકો ને આપેલી અંગત મુલાકાત અને તેમની સાથેના વિચાર વિમર્શ ને મૂળ અંગ્રેજી ભાષામાં સંપાદીત કરવામાં આવ્યા છે ને પુસ્તક સ્વરૂપે પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે અને એમાના ઘણા પુસ્તકોનો અનુવાદ ગુજરાતી તેમજ ભારતની અન્ય ભાષામાં થયો છે.

એમના પુસ્તકોમાં 'કોમેન્ટ્રીઝ ઓન લીવિંગ' જે ત્રણ શ્રેણીમાં અંગ્રેજીમાં પ્રકાશિત કરવા આવ્યું છે. પણ દરેક શ્રેણી કે ભાગ પોતાનામાં એક સ્વતંત્ર પુસ્તક છે. પુસ્તકની આ શ્રેણી વિશ્વભરમાં ઘણી જ વેચાઈ છે. 'કોમેન્ટ્રીઝ ઓન લીવિંગ'નો ગુજરાતીમાં અનુવાદ 'જીવનમીમાંસા'ના નામે થયો છે. પ્રથમ શ્રેણીનો અનુવાદ શ્રી હિરાલાલ બક્ષી એ કર્યો છે. જેની અત્યાર સુધી ત્રણ આવૃત્તિ બહાર પડી છે.

મીમાંસા એટલે વિચારણા-તપાસ. "જીવનમીમાંસા" એટલે જીવન વિશેની તપાસ કરી ચર્ચા વિચારણા કરવી, બે કે વધારે વ્યક્તિ સાથે મળી સંવાદ રચવો. આ પુસ્તકની રચના કૃષ્ણમૂર્તિની જોડે લોકોએ બેસી પોતાના અંગતજીવન વિશેની બાબત અને જે સમસ્યા હતી તેના વિષે જે સંવાદ કર્યો એ બધા સંવાદો કૃષ્ણમૂર્તિએ પોતાના સ્વઅક્ષરમાં લખ્યા હતા તેનો સંગ્રહ છે. કૃષ્ણમૂર્તિને મળવા આવતા લોકોમાં સામાન્ય માનવીથી લઈ, ઉચ્ચ સત્તાધારી, રાજકીય નેતા, અભિનેતા, કલાકાર, સાધુ સંન્યાસી વગેરે અનેક લોકો હતા. એ પ્રસંગ અને વાર્તાલાપ કૃષ્ણમૂર્તિએ એટલી તાદૃશ્યપૂર્વક લખ્યા છે કે વાંચનારને વાચતા વાચતા એ એટલા જીવંત લાગે છે.

'જીવનમીમાંસા' પુસ્તક વાચતા, ગંભીર અને સંવેદનશીલ વાચકને એ વાતનો અહેસાસ થશે, કે કૃષ્ણમૂર્તિ પોતાના વાર્તાલાપમાં અવધાન (Awareness) ની બાબત પર ભારપૂર્વક કહેતા હતા અને સતત કહેતા કે જીવનની સમસ્યા અને સ્વને (Self) ને સમજવા માટે આપણામાં અવધાન હોવું જોઈએ. એ અવધાન (Awareness) એમના જીવનમાં કેટલું જીવંત હતું એ એમના આ પુસ્તક 'જીવનમીમાંસા'માં આપણને દેખાઈ આવશે. કોઈપણ વ્યક્તિ જોડે સંવાદ કરતા હોય ત્યારે તે સમયે, કુદરતી વાતાવરણ કેવું હતું આજુબાજુ શું શું ચાલી રહ્યું હતું તેમજ મળવા આવેલ વ્યક્તિના મનમાં વિચાર અને ભાવનાની કેવી ઊથલપઉથલ ચાલતી હતી. તેનું તમને પૂરેપૂરું અવધાન રહેતું હતું. માટે આ પુસ્તક ઘણું જ વાંચવા જેવું રસપ્રદ પુસ્તક છે.

મહાન પુસ્તકપ્રેમી અને તત્વચિંતક આચાર્યશ્રી રજનીશને ગમતા પુસ્તકોમાં 'કોમેન્ટ્રીઝ ઓન લીવિંગ'નું સ્થાન છે.

મૂળ અંગ્રેજી પુસ્તકનું નામ : *Commentaries On Living - I*

ગુજરાતી પુસ્તકનું નામ : જીવનમીમાંસા ભા.૧

મૂલ્ય : રૂપિયા ૨૦૦ ત્રીજી આવૃત્તિ

પ્રશ્નકર્તા : આમૂલ પરિવર્તનનો આપ શું અર્થ કરો છો? અને પરિવર્તનની પ્રતીતિનો સાક્ષાત્કાર આપણને કેવી રીતે થાય ?

કૃષ્ણમૂર્તિ : શું તમને એમ લાગે છે કે સંપૂર્ણ પરિવર્તન પ્રયત્ન કરવાથી લાવી શકાય છે? પરિવર્તન એટલે શું એની તમને જાણ છે? માની લોકે તમે મહત્વાકાંક્ષી છો. અને મહત્વાકાંક્ષાની અંદર શું શું સમાયેલું છે એનું નિરીક્ષણ કરો, તેમાં આશા, સંતોષ, નિષ્ફળતા, નિરાશા, કુરતા દુઃખ, લોભ, ઈર્ષ્યા રહેલા છે અને પ્રેમનો સદંતર અભાવ છે. એ બધું તમારા ધ્યાનમાં આવે છે. ત્યારે તમે શું કરો છો? મહત્વાકાંક્ષામાં પરિવર્તન લાવવાનો પ્રયત્ન કરો પણ પરિવર્તન માટેનો એવો પ્રયત્ન એ પણ મહત્વાકાંક્ષાનો જ ભાગ છે શું એમ નથી? તેમાં અન્ય કંઈ થવાની ઈચ્છા રહેલી છે. તમે એક ઈચ્છાને નકારો; પણ એ ક્રિયામાં તમે બીજી ઈચ્છાનું નિર્માણ કરો છો કે જે દુઃખ લાવે છે.

હવે, મહત્વાકાંક્ષાને કારણે જ દુઃખ ઉદ્ભવે છે. અને મહત્વાકાંક્ષાનો અંત લાવવાની ઈચ્છા પણ દુઃખ જ લાવે છે. એ જો તમને સમજાવું હોય, તે સત્ય કે વાસ્તવિકતાને નિખાલસપણે તમે જોઈ હોય અને સ્વયં થઈને કોઈ કર્મ ન કરતા પણ તે સત્યને કર્મ કરવાનો મોકો આપો. ત્યારે તે સત્ય મનમાં મૂલભૂત પરિવર્તન લાવે છે. એ આમૂલાઅ પરિવર્તન છે. પણ એને માટે ઘણા જ ધ્યાનની આવશ્યકતા છે. આંતરમનની શોધ લેનારી પ્રજાચુક્ત દષ્ટિ હોવી જોઈએ.

તમને હંમેશા એવું કહેવામાં આવે છે કે 'તમારે સારા માણસ થવું જોઈએ. તમારે બધાને પ્રેમ આપવો જોઈએ વગેરે વગેરે કહેવામાં આવે છે. આ બધું સાંભળ્યા પછી સામાન્યપણે શું બને છે? તમે કહેશો કે સારા થવાની હું તેવ પાડીશ. હું મારા માબાપને પ્રેમ અને માન આપીશ. મારા નોકર પર, ગધેડા પર કે અન્ય સર્વ પ્રતિ માન અને પ્રેમ વ્યક્ત કરીશ. એનો અર્થ એ થાય કે પ્રેમ દાખવવા તમે પ્રયત્ન કરશો. પણ એવો પ્રેમ તદ્દન ક્ષુલ્લક છે અત્યંત સામાન્ય છે. રાષ્ટ્રવાદી લોકો હંમેશા બંધુત્વની ભાવનાનો દેખાવ કરતા હોય છે પણ તે એક બાલિશ મૂર્ખતા છે. તેવો જ તમારો પ્રેમ છે. આવા ઉદ્યમમાં લોભ જ કારણભૂત હોય છે. પણ જો તમે રાષ્ટ્રવાદમાં રહેલા હાર્ટ કે સત્યનું દર્શન કરો. લોભમાં રહેલા હાર્ટને નિહાળો અને તે સત્યને તમારા પર કાર્ય કરવા દો. તે ત્યારે કોઈપણ પ્રકારના પ્રયાસ વગર તમે બંધુત્વની ભાવનાથી જીવતા હશો. પ્રેમનો અભ્યાસ કરવાથી પ્રેમ પ્રગટતો નથી. જો તમે પ્રેમ કર્યો તો તેમાં તમારી દખલ ના હોય, પ્રેમ જ કાર્ય કરશે.

Think on These Things, ch. 20

સહ્યાદ્રી અધ્યયન કેન્દ્ર મરાઠી શિબીર મે, ૨૦૦૯

સહ્યાદ્રી અધ્યયન કેન્દ્ર દ્વારા દર વર્ષે મે મહિનામાં મરાઠી ભાષામાં શિબીરનું આયોજન કરવામાં આવે છે. આ વર્ષે ૨૨ થી ૨૭ મે, ૨૦૦૯ દરમિયાન એ શિબીરનું આયોજન કરવામાં આવ્યું. શિબીરનો મુખ્ય વિષય, "જીવન મહાજે નાતે સંબંધ".

આ શિબીરમાં કેટલાંક વક્તાના પ્રવચન ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. નાના યુવમાં સંવાદ અને પ્રશ્નોત્તરનો કાર્યક્રમ, કૃષ્ણજીના વાર્તાલાપની વિડીઓ શો રાખવામાં આવ્યો હતો. સવાર અને સંધ્યાકાળે ત્યાંના પ્રકૃતિદર્શનનો સમય હતો.

મહારાષ્ટ્રના વિવિધ ભાગમાંથી લોકો આવ્યા હતા. લગભગ ૧૬૦ લોકસંખ્યા હતી. શિબીરમાં આબાલવૃદ્ધ તેમજ જુદાજુદા વ્યવસાય કરતા. ડોક્ટર, શિક્ષક, ઈન્જનીયર વગેરેનો સમાવેશ હતો. સ્ત્રી અને પુરુષોની સંખ્યા લગભગ સરખી હતી.

મહત્વકાંક્ષા અને સ્વભાવિક વ્યવસાય

હવે વિચારો કે આ મહત્વકાંક્ષાએ જગતમાં શું શું કર્યું છે? આપણામાંથી ઘણા જૂજ લોકોએ આ વિશે વિચાર કર્યો છે. જ્યારે તમે કોઈ મનુષ્યને કંઈક મેળવવા, કંઈક ફાયદા માટે, બીજાની આગળ નીકળી જવા બાથોડિયા ભરતો જુઓ છો ત્યારે તમે તમારી જાત ને પૂછ્યું છે ખરું કે તેના હૃદયમાં શું છે? જો તમે તમારા હૃદયમાં નજર કરીને જોશો કે જ્યારે તમે મહત્વકાંક્ષી હો છો. જ્યારે તમે 'કંઈક' બનવા માટે સંઘર્ષ કરતા હો છો પછી તે સંઘર્ષ આધ્યાત્મિક કે ભૌતિક બાબતનો હોય, ત્યારે તમે ત્યાં બીક ના કીડાને સળવળતો જોશો. મહત્વકાંક્ષી મનુષ્ય સર્વથી અધિક બીકણ હોય છે. કારણકે તે મૂળમાંથી જેવો છે તેવો રહેવાથી ડરે છે. તે કહે છે "જો હું જેવો છું તેવો જ રહું તો હું કંઈ જ નથી, તેથી મારે 'કંઈક' બનવું જ જોઈએ. મારે કોઈક મોટા માણસ થવું જોઈએ. મારે ન્યાયાધીશ થવું જોઈએ, પરીક્ષક કે પ્રધાન બનવું જોઈએ." આ પ્રક્રિયાને જો તમે બારીકાઈથી તપાસશો, જો તમે શબ્દ અને વિચારો ના પડદાની પાછળ, પદ પ્રતિષ્ઠાની પેલે પાર જશો તો ત્યાં તમને ભય દેખાશે. કારણકે માણસ પોતે જે કંઈ છે તેનાથી ડરે છે. તે માને છે કે પોતે જે છે એ અપૂર્ણ, અપૂરતું અને ક્ષુલ્લક છે. તેને એકલતા લાગે છે સંપૂર્ણ ખાલીપો અનુભવે છે. તેથી તે કહે છે "મારે પ્રયત્ન કરી આગળ વધવું જોઈએ કંઈક મેળવવું જોઈએ." તેથી જેને એ ઈશ્વર કહે છે તેની પાછળ પડે છે; પણ, આ એકબીજા પ્રકારની મહત્વકાંક્ષા છે; અથવા આ જગતમાં 'કંઈક' થવા પ્રયત્ન કરે છે. આ રીતે પોતે જેનાથી ડરે છે એવી તેની એકલતા, આંતરિક ખાલીપાણી માન્યતા ઢંકાઈ જાય છે તે તેનાથી ભાગી છૂટે છે. આમ મહત્વકાંક્ષા છટકી જવાનું સાધન બને છે.

તેથી જરા વિચારો, કે જગતમાં શું બની રહ્યું છે? દરેક માણસ બીજાની સાથે લડાઈમાં છે. દરેકને એમ લાગે છે કે આપણે બીજાથી અધૂરા છે, અને ટોચે પહોંચવા વલખા મારે છે. આમાં કંઈ પ્રેમ નથી, બીજાની કંઈ કદર નથી, કાળજી કે સમજૂતીકની વિચારણા નથી. માણસ માણસ વચ્ચેની લડાઈ એટલે આપણો સમાજ. આ લડાઈ 'કંઈક' બનવાની મહત્વકાંક્ષામાંથી જન્મી છે. અને વૃદ્ધો તો મહત્વકાંક્ષી થવા પ્રોત્સાહિત કરે છે તેઓ અમુકના જેવા બનો. શ્રીમંત સ્ત્રી કે પુરુષને પરણો, સમાજમાં જેનો દબદબો હોય એવા વગદાર મિત્રો બનાવો એવી ભાવના વૃદ્ધો સેવે છે. તેઓ સ્વયંમાં ડરપોક ગભરાયેલા અને મનથી કુરુપ હોવાથી તેઓ તેમને તેઓના જેવા જ બનાવવા ઈચ્છે છે. અને તમે પણ તેવા થવા ઈચ્છો છો. કેમકે તમને પણ તેમાં ઝાકઝમાળ દેખાય છે. જ્યારે રાજ્યપાલ પધારે છે ત્યારે તેમના સ્વાગતમાં દરેક વ્યક્તિ જમીન સુધી નમી તેમને નમન કરે છે, ફૂલહારથી તેમનું અભિવાદન કરે છે, પ્રવચન આપે છે. તેમને આ બધું પસંદ છે અને તમને પણ એ ગમે છે. તેમના કાકા કે તેમના કારકુન ને જો તમે ઓળખતા હો તો તમે પોતાને ભાગ્યશાળી માનો છો. અને તેમની મહત્વકાંક્ષાના સૂર્યપ્રકાશમાં ને તેમની સિધ્ધિઓમાં હુંફ અનુભવો છો. અને તમે જૂની પેઢીની ભામક દુષ્ટ જાળમાં સહેલાઈથી સપડાઓ છો અને આ રાક્ષસી સમાજના ચોકઠામાં તમે અટકી પડો છો. જો તમે અત્યંત દક્ષ અને જાગ્રત હો નિર્ભય હશો. સતત પરીક્ષણ કરતા અને કશાનો પણ સ્વીકાર ન કરતા હો હંમેશા સંશયાત્મક પડકાર ઝીલનારા હો તો જ તમે તેમાં ફસાયા વગર તેની પર જઈ નવું જગત નિર્માણ કરશો.

આથી તમારું 'જીવન કાર્ય' શોધી કાઢવું બહુ જ અગત્યનું છે. 'જીવનકાર્ય' એટલે શું એ તમે જાણો છો? એવું કામ કે જે તમને કરવું ગમતું હોય જે તમારી પ્રકૃતિને અનુરૂપ હોય. ખરેખરમાં શિક્ષણનું કાર્ય આજ છે કે જેથી તમે સ્વતંત્રપણે વધો અને તમે મહત્વકાંક્ષાના પાશથી મુક્ત થાવ, અને તમારું જીવનકાર્ય શોધી શકો. જે માણસ મહત્વકાંક્ષી છે તેને પોતાના જીવનકાર્યની ખબર જ નથી. જો એને ખરું જીવન કાર્ય

સમજાયું હોત તો તે મહત્વકાંક્ષી ના હોત.

માટે જ શિક્ષક અને પ્રિન્સિપાલની જવાબદારી તમને પ્રજ્ઞાવંત અને નિર્ભય બનાવવાની છે. અને એ માટે તમને મદદરૂપ થવાની છે જેથી કરીને તમે તમારું સાચું જીવનકાર્ય શોધી શકો, જીવનનો સાચો રાહ શોધી શકો. જે રસ્તે તમે સાચું જીવન જીવી શકો. અને જીવનનિર્વાહ માટે પૂરતું કમાય શકો. આમાં વૈચારિક ક્રાંતિ સમાયેલી છે. આપણા વર્તમાન સમાજમાં જે માણસ વાક્યતુર હોય જેની પાસે લેખનશક્તિ હોય જે માણસ હુકમ કરી સત્તા ધરાવતો હોય. ભવ્ય મોટરગાડીમાં ફરતો હોય તેવા લોકોનું સમાજના લોકો ગૌરવ કરે છે. તેને મહાન સમજે છે. પણ જે કોઈ માળીનું કામ કરતો હોય, રસોયો હોય, કડિયાકામ કરતો હોય તેવા માણસોનો તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે.

જ્યારે તમે કોઈ કડિયાને જુઓ છો રસ્તો સમારનાર મજૂરને જુઓ કે કોઈ ટેક્ષી ચલાવનાર કે હાથગાડી ખેંચતા મજૂરને જુઓ છો ત્યારે તમારા મનમાં જે ભાવ કે લાગણી ઉદ્ભવો છો એના પ્રતિ તમે સભાન હો છો ખરા? તે મનુષ્યને તમે કેવા હીનભાવે નિહાળો છો એ તમે નોંધ્યું છે? તમારે મન તો તે માણસનું કોઈ અસ્તિત્વ જ નથી. તમે તેનો અનાદર કરો છો. પણ જ્યારે કોઈ માણસ પાસે અમુક પ્રકારની પદવી હોય, તે બેંકર, વ્યાપારી, મંત્રી કે ગુરુ હોય ત્યારે તરત જ તમે તેને માન આપો છો. પણ જો તમને ખરું 'જીવનકાર્ય' જડી ગયું હોય તો તમે આ કુરુપ સહેલી સમાજ વ્યવસ્થા તોડી નાખવા માટે મદદરૂપ થશો. કારણકે પછી તો, તમે માળી હો. ચિત્રકાર હો કે એન્જિનીયર હો; તમે જે કંઈ કરતા હશો તે તમે તમારી સંપૂર્ણ સમગ્રતાપૂર્વક કરવા ચાહતા હશો. અને એ મહત્વકાંક્ષા નથી. કોઈપણ વસ્તુ અદ્ભુત અને સારી રીતે સંપૂર્ણ સમગ્રતાપૂર્વક કરવી એ કાંઈ મહત્વકાંક્ષા નથી. અને આ રીતે કાર્ય કરવામાં ભય નથી.

તમને તમારું સાચું 'જીવનકાર્ય' ખોળી કાઢવામાં મદદ કરવી એ ખૂબજ કઠણ છે, કારણકે એનો અર્થ એ થાય છે કે વિદ્યાર્થી કંઈ કંઈ શક્તિ ધરાવે છે એ ક્યું કાર્ય ઉત્તમ રીતે કરી શકે એ શોધી કાઢવા માટે તેના ઉપર ખાસ ધ્યાન આપી ને શોધવાનું છે. શિક્ષકે દરેક દરેક વિદ્યાર્થીપર ધ્યાન આપવાનું છે. તે ડર નહીં એ રીતે પ્રશ્નો વિચારીને તપાસ કરવી જોઈએ અને તેને મદદ કરવી જોઈએ. તમે ભાવી ઉત્તમ લેખક, કવિ કે ચિત્રકાર હોઈ શકો, તમે ગમે તે હો પણ તમને તે કાર્ય કરવામાં ઉત્સાહ હોય તમને તે કામ કરવું ગમતું હોય તો તમે મહત્વકાંક્ષી નથી. કારણકે પ્રેમમાં મહત્વકાંક્ષાનો પ્રવેશ નથી. માટે જ્યાં સુધી તમે નાના છો ત્યાં સુધીમાં તમારી પ્રજ્ઞાને જાગ્રત કરવામાં અને એમ કરીને તમને તમારું 'જીવનકાર્ય' શોધી કાઢવામાં તમને મદદ કરવી એ શું બહુ મહત્વનું નથી? પછી તમે જે કંઈ કરતા હશો તે જીવનભર પ્રેમથી કરશો એટલે ત્યાં મહત્વકાંક્ષા કાર્યરત નથી. પદ, પ્રતિષ્ઠા માટે હરીફાઈ કે કોઈની સાથે સંઘર્ષ ના હશે. અને એવું થાય તો તમે એક જુદા જ જગતનું નિર્માણ કરશો. તે દુનિયામાં જૂની પેઢીની બધી કુરુપ બાબતનું અસ્તિત્વના હશે. તેમનાં યુધ્ધ, તોફાન, વિભક્ત કરતા તેમના દેવદેવીઓ અર્થહીન ધાર્મિક કર્મકાંડો સત્તાધારી સરકાર તેમનો હિંસાચાર એવું કંઈ જ ના હશે. માટે જ શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની જવાબદારી ઘણી બધી મોટી છે.

પ્રશ્નકર્તા : કોઈને એન્જિનીયર બનવાની મહત્વકાંક્ષા હોય, તો એનો અર્થ એ નથી થતો કે એને એન્જિનીયરીંગના વિષયમાં રસ છે.

કૃષ્ણમૂર્તિ : શું તમે એમ કહેવા માનો છો કે કોઈ બાબતમાં રસ હોવો એટલે મહત્વકાંક્ષા હોવી? આપણે મહત્વકાંક્ષા શબ્દનો વિવિધ અર્થ કરીએ છીએ. મારી દષ્ટિએ મહત્વકાંક્ષા એ ભયના કારણે ઉદ્ભવે છે.

પણ હું સુંદર ઈમારત બાંધવા માગું છું. સુંદર અને સરસ રસ્તા બાંધવામાં રસ ધરાવું છું એનો અર્થ હું વાસ્તુકલા અને ઈજનેરી વિદ્યાને ચાહું છું. આવી ચાહના એ મહત્વકાંક્ષા નથી. પ્રેમ તો ભયથી મુક્ત છે.

તેથી મહત્વકાંક્ષા અને કોઈ બાબતમાં રસ એ બંને અલગ અલગ બાબત છે, શું નથી? જો હું ચિત્રકળામાં ખરેખર જ રસ ધરાવતો હોઉં તો હું સર્વોત્તમ કે સૌથી શ્રેષ્ઠ પ્રખ્યાત ચિત્રકાર બનવાની હરીફાઈમાં ન પડું “હું તો ચિત્રકળાને ચાહું છું.” તમે ચિત્રકામમાં મારા કરતા વધારે સારા હોઈ શકો, પણ હું મારી જાતને તમારી સાથે સરખાવતો નથી. જ્યારે હું ચિત્રકામ કરું છું ત્યારે હું જે કંઈ કરું છું. તેમાં મને રસ છે. અને મારે માટે તેટલું પૂરતું છે.

ભાવિ જીવન, પ્ર. ૭

યાના નં. ૪ થી.....

લાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. કદાચ આપણી જીવનશૈલીમાં આ પ્રકારનો અભિગમ મૂળમાંથી જ ખોટો હોય અને કદાચિત ત્યાં બીજો માર્ગ હોય જેમાં જીવનનું પ્રફુલ્લન હોય. જે સંગ્રહ કર્યા વગર વ્યક્ત થતું હોય. છેવટે આપણને જાણ થાય છે કે કંઈકની પાછળ પડવાથી કંઈક બનવાની ક્રિયાથી જાગ્રત બનીએ છીએ ત્યારે તે મહત્વાકાંક્ષા છે. તે પરિણામ પાછળની દોડ છે.

પણ એક એવી ઉર્જા છે, શક્તિ છે કે જે સંગ્રહ કરવાની ક્રિયાથી મુક્ત અહંમની પાર્શ્વભૂમિ વિનાનો આવેગ છે. હું કે અહંમની ભાવના વિનાનો સર્જનાત્મક માર્ગ છે. તેનું પ્રત્યક્ષપણે આકલન થયા વગરનું આપણું જીવન શુષ્ક હોય છે. અને જીવન અંતહીન સંઘર્ષની એક માલિકા બની જાય છે. જેમાં કોઈ સર્જનશીલતા નથી, આનંદ નથી. આ મહત્વાકાંક્ષાનો ધિક્કાર કરીને નહીં પણ મહત્વાકાંક્ષાના માર્ગને મુક્ત મનથી સમજવાથી મહત્વાકાંક્ષાને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવાથી તેના બધા જ પાસાને સમજવાથી કદાચ આપણે એવી સર્જનશીલતા તરફ જઈ શકીએ કે જેમાં સ્વની અહંમની પરિતૃપ્તિ અભિવ્યક્ત થતી ન હોય. કિંતુ સ્વયં એ ઉર્જાની જ અભિવ્યક્તિ હોય કે જ્યાં અહંભાવની મર્યાદા ન હોય.

Total Freedom મુંબઈ પ્રવચન ૧૦, ૧૯૫૩

જે. કૃષ્ણમૂર્તિના કેટલાક અંગ્રેજી અને ગુજરાતી અનુવાદિત પુસ્તકની યાદી

૧. First & Last Freedom
મુક્ત જીવન
૨. Freedom from the known
જ્ઞાત વિસર્જન
૩. Education & the Significance of Life
શિક્ષણ અને જીવન રહસ્ય
૪. Commentaries on Living I-III
જીવનમીમાંસા ભા. ૧-૩
૫. Beyond Violence
હિંસાની પેલે પાર
૬. Life Ahead
ભાવી જીવન
૭. Washington D.C. Talks 1985
આપણા અસ્તિત્વનું સ્વરૂપ
૮. On Education
શિક્ષણ સંવાદ
૯. The Urgency of Change
ત્યારે જીવવું શી રીતે?
૧૦. Flame of Attention.
અવધાનની જ્યોત

કૃષ્ણમૂર્તિના વિષયમાં કેટલીક વેબ સાઈટ્સ :
www.jkrishnamurti.org
www.kfionline.org
www.kfa.org
www.kfoundation.org
www.Kinfonet.org

કૃષ્ણમૂર્તિ ફાઉન્ડેશન ઈન્ડિયાનું મુંબઈ કેન્દ્ર હિંમત નિવાસ, મલબાર હિલમાં છે. અહીં કૃષ્ણજી ના બધા પુસ્તકો, ડીવીડી, ઉપલબ્ધ છે. બાલ આનંદ - બાલવિકાસ કેન્દ્ર, મુંબઈ સ્થિત આ કેન્દ્ર સાથે સંલગ્ન છે.

કેન્દ્ર તરફથી વખતો વખત કૃષ્ણમૂર્તિના શિક્ષણના અનુસંધાનમાં જીવનનો ગહનતાપૂર્વક અભ્યાસ કરનાર વિચારવંતોના પ્રવચનનું આયોજન કરવામાં આવે છે. દર શનિવાર અને રવિવારે કૃષ્ણજીના વાર્તાલાપ અને સંવાદોની વ્હીડીયો નો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવેલ છે. તેમજ દર ગુરુવારે સમુલ વાર્તાલાપનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. સેંટ ઝેવિયર્સ કોલેજમાં દર મહિના ના પહેલાં શુક્રવારે વ્હીડીયો નો કાર્યક્રમ હોય છે એને તેના પછી આવતા સોમવારે તે વિડીયોના વિષય પર સંવાદનું આયોજન કરવામાં આવે છે. મુંબઈમાં આવેલી કોલેજ અને શાળામાં વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક સાથે સંવાદનો કાર્યક્રમ સંસ્થા યોજે છે.

સંપર્ક : કૃષ્ણમૂર્તિ ફાઉન્ડેશન ઈન્ડિયા
બોમ્બે એક્ઝેક્યુટીવ કમિટી, હિંમત નિવાસ,
૩૧, ડોંગરસી રોડ, મલબાર હિલ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૬
દૂરધ્વની: ૨૩૬૩૩૮૫૬

ઈમેલ : kfmumbai@gmail.com

‘અંતરમેળ’ આ વૃત્તપત્રિકા દર ચાર મહિને પ્રસિધ્ધ થતી પત્રિકા છે. કૃષ્ણજીના શિક્ષણના અભ્યાસ કરવા ઈચ્છીત વ્યક્તિ માટે કૃષ્ણજીના સાહિત્ય નો ગુજરાતી અનુવાદ, તેમના શિક્ષણને લગતા લેખ, સંસ્થાના કાર્યક્રમ તેજ અભ્યસકેન્દ્રની તેમજ પુસ્તક વગેરેની માહિતી આ પત્રિકામાં પ્રકાશીત કરવા માં આવશે. આપને આ પત્રિકા આપના સરનામે મળે એવી ઈચ્છા હોય તો અમારા મુંબઈ કેન્દ્ર ના સરનામા પર પત્ર દ્વારા કે ઈમેલ દ્વારા ખબર કરવી. કૃપા કરી તમારું સંપૂર્ણ નામ, સરનામું, ફોન નંબર અને ઈમેલ હોય તો તે જણાવશો.

Published in January, May, September

Periodical

Registered with The Registrar of Newspapers for India under No. MAHGJJ/2008/25168

If undelivered please return to :

Krishnamurti Foundation India

Bombay Executive Committee, Himmat Niwas, 31, Dongersey Road, Malabar Hill, Mumbai - 400 006.

Tel.: (022) 2363 3856 Email : kfmumbai@gmail.com